

1

ΤΟ ΕΚΦΩΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

1.1. Πραγματολογικές προσεγγίσεις

Η αναλυτική μελέτη των πραγματολογικών προσεγγίσεων αποτελεί από μόνη της ένα κεφάλαιο της γλωσσολογίας πολύ σημαντικό. Επειδή ο σκοπός του παρόντος συγγράμματος είναι να εξετάσει το εκφώνημα αναλυτικά μέσα στο συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο των γλωσσικών διεργασιών, θα περιοριστούμε στη βασική περιγραφή της πραγματολογικής σκέψης. Άλλωστε, για τις θέσεις του χώρου αυτού υπάρχει ένα πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό από ικανούς και ειδικούς μελετητές, τα ενδιαφέροντα των οποίων εντάσσονται στο ρεύμα της πραγματολογίας.

Η συνοπτική παρουσίαση της πραγματολογικής σκέψης που θα παρουσιάσουμε στο κεφάλαιο αυτό αποσκοπεί στο να καταδείξει ότι ένας κοινός όρος, το εκφώνημα, υποκρύπτει διαφορετικές θεωρητικές κατευθύνσεις και κατά συνέπεια διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις των γλωσσικών φαινομένων.

Για να στηρίξουμε τον παραπάνω ισχυρισμό θα αναφερθούμε αρχικά στην προέλευση της γλωσσολογικής πραγματολογίας, καθώς σχετίζεται άμεσα τόσο με τη σημειωτική και τη λογική, όσο και με τη φιλοσοφία.

1.1.1. Ως προς τη σημειωτική

Συνήθως στο χώρο της σημειωτικής διακρίνονται τρία πεδία μελέτης: η σύνταξη, η σημασιολογία και η πραγματολογία. Εμπνευστής αυτής της τριπλής ταξινομήσης είναι ο Peirce, η οποία εξειδικεύτηκε στη συνέχεια από τον Morris. Η πρώτη χρήση μάλιστα του όρου της πραγματολογίας θεωρείται ότι οφείλεται στον Morris. Σύμφωνα με την αντίληψη των φιλόσοφων, τα σημεία παίρνουν τη σημασία τους σε συνδυασμό με τις πράξεις των χρηστών. Ο Peirce (1940:98-119) κατατάσσει, μεταξύ άλλων, τα σημεία σε δείκτες (index)¹ — όρος που έγινε αποδεκτός από τους γλωσσολόγους και όχι μόνο — οι οποίοι έχουν μία έννοια πολύ γενική και καλύπτουν ένα αρκετά ευρύ φάσμα αντικειμένων.²

Για παράδειγμα ένα χτύπημα στην πόρτα είναι ένας δείκτης, μια τρύπα στο έδαφος με έναν κάλυκα είναι δείκτης ότι η τρύπα προέκυψε πιθανόν από πυροβολισμό. Ό, τι δηλαδή, προκαλεί την προσοχή μας ή μας ξαφνιάζει είναι δείκτης στο βαθμό που συνδέονται δύο αντικείμενα εμπειρίας.³

Μέσα στην ίδια λογική εντάσσονται και τα γλωσσικά αντικείμενα, όπως οι δεικτικές αντωνυμίες, που παρακινούν τον συνομιλητή να χρησιμοποιήσει τις ικανότητές του για να παρατηρήσει κάτι.

Ο Morris χρησιμοποιεί τον όρο ‘ταυτιστές’ (identifiers) για τα σημεία που δηλώνουν μία τοποθέτηση στο χώρο και στο χρόνο, ενώ για τα μη γλωσσικά σημεία διατηρεί τον όρο ‘ενδείκτες’ (indicators). Υπό αυτούς τους όρους η πραγματολογία αποστασιοποιείται αφενός από τη σύνταξη, δηλαδή τη συνδυαστική μελέτη των σχέσεων μεταξύ των σημείων, και αφετέρου από τη σημασιολογία ή, αλλιώς, από τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των σημείων και ό, τι αυτά υποδηλώνουν. Αρχικά, τουλάχιστον, ο Morris (1940:6-7) όριζε την πραγματολογία ως τη μελέτη της

1. Για τη ελληνική απόδοση του όρου, Χριστίδης (2002) και Βελούδης (2005).

2. Ο ορισμός που δίνει ο Peirce είναι εξαιρετικά τεχνικός, δεν τον αναφέρουμε για τους μεθοδολογικούς λόγους που προαναφέρουμε και περιοριζόμαστε στα παραδείγματα για την περιγραφή του. Για την ακρίβεια κατατάσσει τα σημεία σε δέκα κατηγορίες και υποκατηγορίες. Διακρίνονται, όμως, γενικότερα σε τρία είδη: τα σύμβολα, τις εικόνες και τους ενδείκτες (1940:98-119).

3. *Anything which focuses the attention is an index. Anything which startles us is an index, in so far as it marks the junction between two portions of experience* (1940:108-109).

σχέσης που διατηρούν τα σημεία με τους ‘διερμηνευτές’ (the relation of signs to interpreters), τη σημασιολογία ως τη μελέτη των σημείων με τα αντικείμενα στα οποία εφαρμόζονται, ενώ τη σύνταξη ως τη μελέτη των τυπικών σχέσεων μεταξύ των σημείων.

1.1.2. Ως προς τη λογική

Η ίδια τριχοτόμηση σύνταξης / σημασιολογίας / πραγματολογίας υιοθετείται και στην **τυπική λογική**. Διαχωρίζεται σαφώς η πραγματολογία από τη σημασιολογία, ως ξεχωριστά επίπεδα περιγραφής της γλώσσας, και θεωρούνται δύο μορφές ριζικά διαφορετικές. Κατά τη λογική το αντικείμενο της πραγματολογίας είναι η εμπειρική διερεύνηση των φυσικών γλωσσών, ενώ η ‘καθαρή’ σημασιολογία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των γλωσσικών συστημάτων. Η περιγραφική σημασιολογία ανάγεται στο πεδίο έρευνας της πραγματολογίας γιατί οι χρήσεις των γλωσσικών εκφράσεων εξαρτώνται άμεσα από το γλωσσικό περιβάλλον και προκύπτουν από τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών. Περιορίζεται δηλαδή το περιγραφικό νόημα σε προτάσεις λογικές προκειμένου να ελεγχθεί ως αληθές/ψευδές.

Ο Carnap δεν διαφοροποιείται στην ουσία από τους ορισμούς των τριών τομέων που όρισε ο Morris. Αποκλίνει από τον Morris σε δύο σημεία: ταυτίζει τη σύνταξη με τη λογική και αναφορικά με την πραγματολογία επικεντρώνεται στον ομιλητή (ενώ ο Morris χρησιμοποιεί τον όρο χρήστης), δηλαδή σε αυτόν που παράγει το σημείο, ακόμη και όταν αναφέρεται σε μια κατάσταση, η οποία περιλαμβάνει τον ομιλητή, τον συνομιλητή και το περιβάλλον του. Με τη χρήση του όρου ‘ομιλητής’ περιορίζεται ο τομέας της λογικής στη μελέτη των τυπικών γλωσσικών συστημάτων και της μαθηματικής λογικής (calculs logiques) και με την έννοια αυτή στοχεύει στην καθολικότητα.

Ωστόσο, όπως αναφέρει και ο Lyons (1978:99), εάν το αντικείμενο της σημασιολογίας είναι η μελέτη της σημασίας, αυτή έχει οπωσδήποτε συνδυαστική σχέση με τη σύνταξη. Η εφαρμογή των διακρίσεων αυτών μπορεί να εξυπηρετεί τους υπολογισμούς της λογικής, είναι όμως αμφιβόλου αξίας για τις φυσικές γλώσσες. Εξάλλου οι διακρίσεις της τυπικής λογικής είχαν πολύ μικρή αποδοχή στους κύκλους των γλωσσολόγων.

1.1.3. Ως προς τη φιλοσοφία

Ο κλάδος της πραγματολογίας οφείλει ουσιαστικά την ανάπτυξή του στη φιλοσοφία και συγκεκριμένα σε ένα ρεύμα που δημιουργήθηκε μέσα στους κόλπους της αναλυτικής φιλοσοφίας, το οποίο είχε ως αντικείμενο τη μελέτη του κοινού (καθημερινού) λόγου, (*ordinary language*), με κύριους εκφραστές τον Austin και τον συνεχιστή του Searle. Οι Austin και Searle περιγράφουν τις συνθήκες χρήσης της γλώσσας σε πραγματικές περιστάσεις προκειμένου να ερμηνευθεί η σημασία, η αναφορικότητα και το αληθιακό περιεχόμενο των εκφωνημάτων, ενώ παράλληλα επισημαίνουν τις ανεπάρκειες της σημασιολογικής λογικής. Εξέφρασαν ρητά την αντίθεσή τους στη θεωρία των όρων της αλήθειας — που αναπτύχθηκε από τους θετικιστές και στην οποία βασίζεται η θεωρία του Montague — με τη διατύπωση της θεωρίας των γλωσσικών πράξεων, η οποία έγινε γνωστή με την έκδοση, το 1962, του βιβλίου του J. L., Austin με τίτλο: *How to do things with the words*, ένα χρόνο μετά το θάνατό του.

Εκτός από τους φιλόσοφους, οι ιδέες του Austin έγιναν δεκτές από τους γλωσσολόγους αλλά και τους ψυχολόγους. Ο Austin, προκειμένου να επεξηγήσει την έννοια της λεκτικής πράξης, υποστήριξε τις θέσεις του βασιζόμενος σε προτασιακά σύνολα που δεν προσφέρονται για αναλύσεις με βάση τους όρους της αλήθειας. Θεωρεί ότι ανεξάρτητα από την αξία που φέρει το προτασιακό νόημα, ο ομιλητής μέσω του εκφωνήματος εκφράζει μία στάση σε σχέση με το περιεχόμενό του. Τα εκφωνήματα είναι επιτελεστικά και, συνεπώς, λειτουργούν για να επιφέρουμε αλλαγές στο περιβάλλον μας και να επηρεάσουμε τη συμπεριφορά των άλλων. Αυτή η θέση αποτελεί το κεντρικό σημείο της πραγματολογικής θεωρίας, η οποία εξελίχθηκε στη συνέχεια με τη διατύπωση των συνθηκών επιτυχίας (Searle), καθώς και με τη μελέτη των έμμεσων λεκτικών πράξεων, οι οποίες κέντρισαν το ενδιαφέρον και την περιέργεια πολλών γλωσσολόγων.

1.2. Η γλωσσολογική πραγματολογία

Όλες αυτές οι όψεις αλλά και οι επιμέρους απόψεις για την πραγματολογία έχουν κοινά σημεία που συνοψίζονται στη γλωσσολογική πραγ-

ματολογία, η οποία θεωρεί τη γλώσσα ως **πράξη** και όχι ως μέσο αναπαράστασης του κόσμου. Αναγνωρίζεται δηλαδή η δυνατότητα να ασκείται μία δράση στον κοινωνικό περίγυρο, ενώ η σημασία προκύπτει τόσο από το γλωσσικό **περιβάλλον** όσο και από το εξωγλωσσικό. Επίκεντρο της μελέτης αποτελεί η αναγκαιότητα της **επιτέλεσης** της πράξης που εντάσσεται σε μία διευρυμένη ικανότητα, την οποία θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε **επικοινωνιακή ικανότητα** (compétence communicative).

Η **γλωσσολογική πραγματολογία** ενδιαφέρεται για τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των γλωσσικών εκφράσεων (σημείων ή εκφορών) καθώς τίθενται σε λειτουργία από τα υποκείμενα που βρίσκονται σε πραγματική κατάσταση επικοινωνίας. Πώς, δηλαδή, οι συνθήκες της εξωγλωσσικής πραγματικότητας μέσα στις οποίες λειτουργεί ένα εκφώνημα επηρεάζει τον τρόπο της ερμηνείας του. Έστω ο επόμενος διάλογος:

- A) Έρχεσαι το βράδυ σπίτι μου;
- B) Έχω κανονίσει να πάω σινεμά.

Χάρη στην κοινή γνώση τους για τον κόσμο που μοιράζονται οι δύο συνομιλητές, η δήλωση «έχω κανονίσει να πάω σινεμά» — που είναι γλωσσικά απρόβλεπτη (με την έννοια ότι οι καταφάσεις όταν περιορίζονται στο τυπικό προτασιακό τους περιεχόμενο δηλώνουν γενικώς ισχυρισμούς ή βεβαιώσεις) — αναγνωρίζεται ως αρνητική απάντηση στο ερώτημα του πρώτου ομιλητή.

Μέσα σε αυτή την προοπτική η επικοινωνιακή άποψη που θέτει ως βασική λειτουργία της γλώσσας τη 'μετάδοση της πληροφορίας', δεν είναι αποδεκτή. Η θέση των γλωσσολόγων που εντάσσουν στη προβληματική τους την πραγματολογία συνίσταται στο ότι η γλώσσα δεν είναι απλά ένα μέσο επικοινωνίας για ανταλλαγή πληροφοριών, αλλά ότι σε αυτή την επικοινωνία η γλώσσα επιβάλλει γλωσσικές φόρμες καθορισμένες από τον τρόπο ζωής της ίδιας της κοινότητας.

Ένα πρόσωπο, για παράδειγμα, πρέπει να επιλέξει ποια στιγμή και κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί ή δεν μπορεί να πει κάτι από φόβο μήπως κριθεί ότι ταπεινώνεται ή ταπεινώνει, ότι επαίρεται ή μεμφιμοιρεί, πληγώνεται ή πληγώνει κτλ. Το άρρητο, αυτό δηλαδή που υποκρύπτεται, που δεν λέγεται, στηρίζει τη διαδικασία εμφάνισης του εκφώνημα-

τος: απευθυνόμαστε σε κάποιον λέγοντας «βρέχει» για να του υποδείξουμε ότι πρέπει να πάρει ομπρέλα.

Η παραγωγή επομένως αλλά και η ερμηνεία του εκφωνήματος στην πραγματολογία στηρίζονται σε συμπεριφορές ή προθέσεις των ομιλητών, δηλαδή σε μη γλωσσικά κριτήρια, που εξετάζει η σχετική θεωρία των υπονοημάτων που θα δούμε στη συνέχεια. Σε αυτό το σημείο, δηλαδή, στον τρόπο παραγωγής και ερμηνείας, συνίσταται και η θεωρητική απόκλιση της έννοιας του εκφωνήματος που θα αναλύσουμε στη συνέχεια, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της θεωρίας της εκφώνησης.

1.3. Το υπονόημα

Το υπονόημα (implicature) και η προϋπόθεση (presupposition), όροι που αναπτύχθηκαν αρχικά από τους φιλόσοφους, υιοθετήθηκαν σύντομα από τους γλωσσολόγους και χρησιμοποιούνται ευρέως στις πραγματολογικές προσεγγίσεις.

Το υπονόημα βασίζεται στις επικοινωνιακές προθέσεις των ομιλητών και υπάγεται στην αμοιβαία γνώση που έχουν οι συνομιλητές για «τον κόσμο» και η οποία επισυνάπτεται στο προτασιακό περιεχόμενο του εκφωνήματος. Αν κάποιος μας ρωτήσει,

έχετε ρολόι;

αυτό που πράγματι θέλει, είναι να μάθει τι ώρα είναι.

Αν τα παιδιά μας συνηθίζουν να μην κλείνουν τα φώτα όταν φεύγουν από το σπίτι και τους πούμε,

Σ' αυτό το σπίτι τα φώτα δεν κλείνουν ποτέ,

υπονοείται μία υπόρρητη παρατήρηση: *πρέπει να κλείνετε τα φώτα.*

Το συντακτικό-σημασιολογικό δηλαδή περιεχόμενο των εκφωνημάτων προκύπτει από αυτό που υπονοούν οι ομιλητές. Όμως αν στο επίπεδο της πρότασης, όπως είναι τα παραπάνω παραδείγματα, το υπονόημα μπορεί να είναι αναγνωρίσιμο, η ερμηνεία του μέσα στη ροή του λόγου δεν είναι πάντα εύκολη υπόθεση. Παραμένει σκοτεινό το σημείο

με ποιον τρόπο ο συνομιλητής μπορεί να ανιχνεύει πάντα το υπονόημα όταν η δομή του εκφωνήματος περιορίζεται στην τυπική του μορφή και θεωρείται σημασιολογικά μονοσήμαντη. Πώς δηλαδή στα παραπάνω παραδείγματα μπορούμε να διακρίνουμε το χαριτολόγημα, το υπονοούμενο ή τον ισχυρισμό;

Η ανάπτυξη της θεωρίας των *συνομιλιακών υπονοημάτων* (conversational implicatures) του Grice (1975), όπου πρωτανεύει η επιτυχία της διεξαγωγής του διαλόγου, υπερπηδά κάθε εμπόδιο που μπορεί να τίθεται από τη διαφορετικότητα των γλωσσών. Η θεωρία αυτή βασίζεται σε τέσσερα αξιώματα που συγκροτούν την *αρχή της συνεργασίας*. Τα αξιώματα αυτά είναι:

- 1) το αξίωμα της ποιότητας
- 2) το αξίωμα της ποσότητας
- 3) το αξίωμα της συνάφειας
- 4) το αξίωμα του τρόπου.

Η καθολικότητα που επιδιώκεται με αυτού του είδους την προσέγγιση βασίζεται στα υπονόηματα, που συνδέονται με την προτασιακή σημασία, και καθοδηγείται με αυτό τον τρόπο η σκέψη του ακροατή. Η διαδικασία του διαλόγου ελέγχεται και κατευθύνεται (ακόμη και στην περίπτωση που κάποιες από τις αρχές συνεργασίας παραβιάζονται) με την προσπάθεια που καταβάλλει ο ακροατής να φθάσει σε ένα λογικό συμπέρασμα. Εάν για παράδειγμα κάποιος οδηγεί ένα καινούργιο μεγάλο τζιπ και έχουμε το διάλογο:

- Αγόρασες καινούργιο αμάξι;
- Δεν είμαι ο γιος του Ωνάση.

δεν παίρνουμε μία απάντηση «ναι, αγόρασα καινούργιο αυτοκίνητο» ή «όχι, δεν αγόρασα καινούργιο αυτοκίνητο». Γίνεται όμως κατανοητό ότι δεν αγόρασε το αυτοκίνητο επειδή η σκέψη του ακροατή ακολουθεί τους κανόνες συνεργασίας και φθάνουμε στο λογικό συμπέρασμα ότι ο οδηγός του αυτοκινήτου δεν είναι πλούσιος, δεν έχει την οικονομική άνεση για την αγορά ενός τόσο ακριβού αυτοκινήτου.

Η θεωρία αυτή επικρίθηκε όμως για τη χαλαρότητα ορισμένων θέ-

σεων και για την αδιαφάνεια που εμφανίζει εξαιτίας των γενικεύσεων. Ο Lyons (1980:220) παρά την κριτική που ασκεί στα αξιώματα του Grice, αναγνωρίζει ωστόσο τη συμβολή τους στη σημασιολογική ανάλυση των κειμένων.

Οι Sperber – Wilson (1986), ακολούθησαν τη σκέψη του Grice και διερευνώντας προς αυτή την κατεύθυνση ανέπτυξαν σχετικά πρόσφατα στην Αγγλία τη θεωρία της συνάφειας (relevance theory). Ωστόσο, η θεωρία αυτή αντιπαρατίθεται με τη θεωρία του Grice και γενικότερα με τις παραγματολογικές θεωρήσεις. Ανήκει στο πεδίο της γνωστικής ψυχολογίας ενώ οι καταβολές της ανάγονται στο χώρο των θέσεων του Chomsky. Συνδέεται με τη νοητική ικανότητα του ανθρώπου να συνάγει συμπεράσματα από τη συμπεριφορά των άλλων. Εστιάζεται, δηλαδή, στο επικοινωνιακό ερέθισμα γιατί αυτό θα διαμορφώσει εντέλει την επικοινωνιακή πρόθεση του ομιλητή. Με αυτή την έννοια η θεωρία αυτή εντοπίζει το ενδιαφέρον της κυρίως στη γλωσσική ικανότητα του ομιλητή και λιγότερο στην επιτελεστική γλωσσική συμπεριφορά.

Επειδή η νοητική ικανότητα και η λειτουργία των συμφραζομένων (context) αποτελεί τον κεντρικό άξονα της θεωρίας της συνάφειας, η θεωρία αυτή χρησιμοποιήθηκε όχι μόνο στις μελέτες της γλωσσολογίας, αλλά και της κοινωνιολογίας.

1.4. Η προϋπόθεση

Η έννοια της προϋπόθεσης συγκεντρώνει αρκετές αντιρρήσεις από τη μεριά των γλωσσολόγων. Δεν υπάρχει συμφωνία για την ένταξή της σε ένα κοινό εννοιολογικό πλαίσιο με σαφή μεθοδολογική χρησιμότητα. Η χρήση της εξαρτάται απόλυτα και σηματοδοτείται ανάλογα με την επίκληση συγκεκριμένου θεωρητικού πλαισίου.

Επισημαίνοντας τις αδυναμίες, που παρουσιάζει η θεωρία της προϋπόθεσης, ο J. Lyons (ό.π., 227), και εξετάζοντας το περίφημο παράδειγμα του Russell, *Ο βασιλιάς της Γαλλίας είναι φαλακρός*, υπογραμμίζει ότι εφόσον δεν γνωρίζουμε τη θεματική δομή ενός ισχυρισμού (δηλαδή για ποιον βασιλιά της Γαλλίας πρόκειται, αφού η Γαλλία δεν έχει τώρα βασιλιά), είναι άσκοπο να επεξεργαστούμε αληθειακά την

προϋπόθεση· να συζητήσουμε, δηλαδή, για την τιμή της αλήθειας (αληθές/ψευδές) του παραπάνω παραδείγματος. Εάν έχουμε ως αφετηρία τη λογική η συζήτηση περιορίζεται στα όρια της ‘πρότασης’ και δεν επεκτείνεται στο ‘εκφώνημα’.

Την ίδια περίπου ένσταση με διαφορετικούς όρους διατυπώνει και η Ε. Φιλιππάκη-Warburton για το θέμα αυτό (1992: 310):

Όπως δείχνουν τα παραπάνω παραδείγματα, η εφαρμογή της προϋπόθεσης σε τομείς πραγματολογικούς επιτρέπει να θεωρήσουμε ως προϋπόθεση πάρα πολλά πράγματα και μας οδηγεί στο πρόβλημα του πώς οριοθετούμε το μέρος της πρότασης που αντιστοιχεί στην προϋπόθεση κι εκείνο που εκφράζει τη βεβαίωση ή τον ισχυρισμό.

Στα δύο σημεία του προβλήματος που επισημαίνει η Φιλιππάκη-Warburton απαντά ο Γ. Βελούδης (2005:102-113) ως εξής:

- α) διαχωρίζει την ‘προϋπόθεση’ από τη ‘λογική συνεπαγωγή’ και
- β) εντάσσει την προϋπόθεση στο φυσικό της περιβάλλον που είναι η πραγματολογία.

Ως προς το πρώτο σημείο ισχυρίζεται ότι η άρνηση έχει τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως δείκτης προϋπόθεσης και να αποτελέσει συγχρόνως κριτήριο διαφοροποίησης της προϋπόθεσης με τη συνεπαγωγή. Εάν έχουμε την πρόταση:

«Οι φίλοι του δεν είναι ειλικρινείς», συνδέεται με την προϋπόθεση:
«Έχω φίλους».

Ο ισχυρισμός ότι ‘έχει φίλους’ δεν αμφισβητείται γιατί η αλήθεια δεν ‘συνεπάγεται’ αλλά ‘προϋποτίθεται’. Η αρνητική πρόταση δεν επηρεάζει την αλήθεια του ισχυρισμού. Το αρνητικό μόριο, κατά τον Βελούδη, αποτελεί το βασικό κριτήριο διαχωρισμού της προϋπόθεσης από τη λογική συνεπαγωγή. «Εάν η αλήθεια μιας πρότασης Α συνεπάγεται λογικά από μια πρόταση Β, είναι αδύνατο να έχουμε αληθή την Α και ψευδή τη Β» (ό.π. 104), γιατί το αποτέλεσμα θα ήταν αντιφατικό και το αποδεικνύει με το παράδειγμά του:

**Ο Γιάννης θρυμμάτισε με πέτρα το παράθυρο της Μαρίας και/αλλά δε θρυμμάτισε (καν)ένα παράθυρο.*

Δεν μπορεί δηλαδή να ‘μη θρυμμάτισε ο Γιάννης το παράθυρο της Μαρίας’ και συγχρόνως να συνεπάγεται ότι ‘ο Γιάννης δεν θρυμμάτισε κανένα παράθυρο’.

Αρκετοί γλωσσολόγοι (Kempson, Levinson κ.ά.), ωστόσο, δεν αποδέχονται το κριτήριο της άρνησης. Ισχυρίζονται ότι υπάρχουν περιπτώσεις του τύπου:¹

A. Δε μετάνιωσε ο Γιάννης που έγινε γλωσσολόγος.

Στην περίπτωση αυτή η προϋπόθεση θα ήταν:

A’. Ο Γιάννης έγινε γλωσσολόγος.

Εάν όμως στο παράδειγμα A προσθέσει κάποιος:

B. Δε μετάνιωσε ο Γιάννης που έγινε γλωσσολόγος, διότι απλούστατα, δεν έγινε γλωσσολόγος, αναιρείται η προϋπόθεση.

Η θέση του Βελούδη απέναντι σ’ αυτή την κριτική είναι ότι ορισμένοι γλωσσολόγοι παραβλέπουν τη μεταγλωσσική λειτουργία της άρνησης. Γιατί δεν πρόκειται για απλές αρνήσεις με το παράδειγμα B, αλλά για απορρίψεις του συνομιλητή. Με το *δεν* ο συνομιλητής «παίρνει πίσω, αποσύρει, σβήνει, αν θέλετε, την πληροφορία που η αντίστοιχη καταφατική πρόταση (A) έχει εγκαταστήσει στα συμφραζόμενα, με ευθύνη του πρώτου ομιλητή» (ό.π.,105). Η προϋπόθεση (A’) ισχύει και στο B’, απλώς ο συνομιλητής τη θεωρεί ‘ξένο σώμα’ και τη «σβήνει». Με την έννοια αυτή ενισχύεται η υποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας έναντι των όρων της αλήθειας και κατά συνέπεια, η σχέση που διατηρεί ο ομιλητής με τα συμφραζόμενα μαζί με την εξέλιξη του διαλόγου δίνουν τη δυνατότητα «να οριοθετήσουμε την προϋπόθεση» στα πλαίσια της πραγματολογίας.

Ξεφεύγοντας επομένως από τα όρια της πρότασης και εξετάζοντας την ισχύ ή μη της προϋπόθεσης μέσα στο πραγματολογικό περιβάλλον, ο Βελούδης υποστηρίζει ότι «η προϋπόθεση είναι η γέφυρα που φαίνεται

1. Το παράδειγμα αναφέρεται στον Βελούδη, σ. 105.

να ρίχνει η γλώσσα, και είναι καιρός να αρχίσει να ρίχνει και η γλωσσολογία, προς την εμπειρία του κόσμου και της γλώσσας μας» (ό.π. 111).¹

Συμπέρασμα

Το ενδιαφέρον της πραγματολογίας εστιάζεται στο νόημα των εκφωνημάτων όπως ερμηνεύονται από συγκεκριμένους ομιλητές σε συγκεκριμένο τόπο και χώρο. Τα εκφωνήματα ελέγχονται τόσο για το αληθειακό περιεχόμενο όσο και για τις συνθήκες επιτυχίας μέσα στο διάλογο. Επειδή η πραγματολογία είναι επηρεασμένη από τις εθνοκοινωνιολογικές, ψυχολογικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις, είναι φυσικό τα πεδία έρευνας των πραγματολόγων να εντοπίζονται στις λεκτικές πράξεις και στην επικοινωνιακή διάδραση. Αυτός άλλωστε ήταν και ο λόγος που η πραγματολογία είχε μεγάλη απήχηση στους συγγενείς γλωσσολογικούς κλάδους της κοινωνιογλωσσολογίας και της ψυχογλωσσολογίας, όπου συναντούμε ένα σημαντικό αριθμό εφαρμογών.

Σε αντίθεση με την πραγματολογία, η γλωσσολογία του εκφερόμενου λόγου που θα δούμε ευθύς αμέσως, περιορίζεται στην ανάλυση των γλωσσικών κατηγοριών όπως εμφανίζονται κατά την εκφωνηματική πράξη. Επειδή υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι ένα μέσο αναπαράστασης, η λογική, η ψυχολογική ή άλλη διάσταση μένουν στο περιθώριο της προβληματικής της.

1. Η συνοπτική παρουσίαση της θέσης του συγγραφέα, αδικεί ενδεχομένως τη σκέψη του (πβ. σ. 102-113).